

Genus och rumslighet i *Völsunga saga*

Agneta Ney

University of Gävle

“Höviskt och hedniskt”

Ett stråk av hövishet karakteriserar flertalet fornaldarsagor (*Fornaldarsögur Norðurlanda*), en genre av de isländska sagorna som tidsmässigt utspelar sig fjärran från den medeltida riddarkulturen. Men förekomsten av hedniska och övernaturliga motiv är också påfallande. Den här blandningen av kultursfärer har inte uppmärksammats särskilt ofta, men Peter Hallberg diskuterar den i en studie, “Some Aspects of the Fornaldarsögur as a Corpus” (1982). Genom en analys av terminologin visar Hallberg att ett höviskt vokabulär används i merparten av sagorna, men att frekvens och variation skiftar från saga till saga. Som förklaring åberopar han ett inflytande från den europeiska riddardiktningen, som vid tiden för sagornas tillkomst hade stor betydelse som bärare av hövisk kultur till Norden. Till Hallbergs studie refererar också Stephen Mitchell i *Heroic Sagas and Ballads* (1991), när han diskuterar fornaldarsagornas ursprung och influenser. Enligt Mitchell är de höviska dragen en anakronism, som kan bli en aning svårsmält, i synnerhet när forntida hjältar

som Sigurd Fafnesbane skall förfinas i en ridderlig rumslighet.¹ Dagens historiker försöker undvika tendenser av det anakronistiska slaget, men frågan är om medeltidens historieberättare hade samma inställning.

Källorna

Det finns många belägg för att den europeiska riddarkulturen nådde de nordiska länderna, fastän i en mer måttlig omfattning. Om dess spridning i Norden respektive funktion i det medeltida samhället skriver Herman Bengtsson i *Den höviska kulturen i Norden. En konsthistorisk undersökning* (1999), varvid han bland annat framhåller den höviska kulturens "kommunicerande funktion", ett sätt för kung och aristokrati att skapa och bekräfta sin identitet i förhållande till samhället i övrigt. Författaren belyser till en del höviska drag i medeltida nordisk litteratur, och nämner därvidlag medeltida krönikor, kungasagor och furstespeglar, dock inte fornaldarsagor. Han framhåller särskilt *Konungs skuggsjá*, från Håkon Håkonssons tid (r. 1217-1269). Det var också på kung Håkons initiativ som utländska riddarromaner och annan hövisk litteratur översattes till norska. Enligt medeltida ideologi skulle kungarna vara litteraturens främsta beskyddare och uppdragsgivare;² att uttrycka sin makt i historisk och politisk litteratur ingick sannolikt därför i Håkons politiska strategi.

Medan hövisk kultur har uppmärksammats i ett flertal internationella studier på senare tid,³ har svenska historiker ägnat den sparsamt intresse. Svensk forskning utifrån fornaldarsagor som källor har också varit försumbar, något som egentligen inte är förvånansvärt. Med tanke på den hybridartade texten, de övernaturliga inslagen, bristerna i angivelser av tid och rum tillika med anonymt författarskap och osäkerhet vad gäller dateringen är det inte märkligt att genren en gång stoppades i malpåse. Nu när historieämnet berikats med nya infallsvinklar och ämnesval kan det ändå vara dags att på nytt pröva

¹ "Genus och rumslighet i *Völsunga saga*" ingår i projektet *Vapen och verbalt vett. Om genusidentitet i den norröna litteraturen*, finansierat av STINT, Stiftelsen för internationalisering av högre utbildning och forskning, Sthlm. Hallberg, Peter, "Some Aspects of the Fornaldarsögur as a Corpus", *Arkiv för nordisk filologi* 97 1982 ss 1-35 (Hallberg); Om höviskhet, se bl a Bumke, Joachim, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter 1-2*, Deutscher Taschenbuch Verlag, 6 uppl, München 1992 (1986) (Bumke); Mitchell, Stephen A, *Heroic Sagas and Ballads*, Cornell University Press 1991 s 20f, s 83f (Mitchell).

² Bengtsson, Herman, *Den höviska kulturen i Norden. En konsthistorisk undersökning*, Uppsala, Almqvist & Wiksell International, Sthlm 1999, s 68ff (Bengtsson); Om *Konungs skuggsjá*, se Bagge, Sverre, *The Political Thought of The Kings's Mirror*, Odense University Press, 1987 s. 103f, 230 (Bagge); Bumke s 595f; Helle, Knud, *Norge blir en stat 1130- 1319*, Bergen m fl s. 230f (Helle); Bengtsson s 68ff.

³ Se bl a Duby, Georges, *The Chivalrous Society*, övers, London 1977; William Marshall eller Den bästa riddaren i världen, övers, Sthlm 1985; *The Study of Chivalry. Resources and Approaches*, red. Howell Chickering & Thomas H Seiler, Kalamazoo 1988; Löfqvist, Karl Erik, *Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid* (1935).

deras källvärde. Min utgångspunkt därvidlag är att fornaldarsagorna sällan speglar konkreta företeelser vare sig i det förkristna eller kristna nordiska samhället, men till en stor del mentalitet och kulturella koder från såväl vikingatid som medeltid.

Ett av de utländska riddarepos som översattes till norska under Håkon Håkonsons tid är *Piðriks saga av Bern*, en germansk hjältedikt, som i tysk version knappast tillkom mycket senare än *Nibelungenlied*, nedskriven omkring 1200, och som den förstnämnda bygger på. Gestalter och motiv i dessa båda verk återkommer till viss del i en av de mest kända fornaldarsagorna, *Völsunga saga*, som av Theodore Andersson daterats till omkring 1240.⁴ Till största delen bygger *Völsunga saga* på inhemsk muntlig tradition, och ett flertal Eddadikter som omformats till prosanarration av sagans författare. Det finns dock motiv i *Völsunga saga* som saknas i *Den poetiska Eddan* och inte heller återfinns på annat håll. Dessa partier kan ha funnits i en längre dikt, som gått förlorad redan vid tiden för sagans tillkomst.⁵ Avsnitten som saknar existerande förlagor är enligt min mening de mest intressanta, eftersom de bidrar till att sätta ljuset på samtiden, syftet och sagaförfattarens roll.

I korthet berättar *Völsunga saga* om Sigurd Fafnesbane, hans förfäder, barndom och tid som hjälte. Den handlar vidare om kärleken mellan Sigurd och Brynhild samt om Sigurds giftermål med Gudrun. Senare delen skildrar Gudruns tid som Atles hustru respektive striderna mellan hennes ätt och hans. Som en fortsättning i *Ragnar Lodbroks saga* berättas om hur Sigurds och Brynhilds dotter Aslaug förs till Norge av sin fosterfar Heimer.

Völsunga sagas terminologi

Att döma av Peter Hallberg och Stephen Mitchell kan det förefalla som om "höviskt och hedniskt blandades hur som helst i fornaldarsagorna. Avsikten med föreliggande studie är att därför att diskutera de höviska dragen i åtminstone en av dem, *Völsunga saga*, och presentera nya förslag till tolkning vad gäller komposition och innehåll. Finns trots allt en "logik i galenskapen" när det gäller blandningen av kulturfärer?⁶ Genom att studera det språkliga kan

⁴ *Piðriks saga af Bern*, udgivet for Samfund til Udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Henrik Bertelsen 1. Khvn 1905-11; Jónas Kristjánsson, *Eddas und Sagas. Die mittelalterliche Literatur Island*, övers Helmut Buske Verlag Hamburg 1994 s 344. (Jónas Kristjánsson); Andersson, Theodore M, "Goðafræði eða sagnfræði", i *Heiðin minni. Greinar um fórnar bókmenntir*. Ed Haraldur Bessason & Baldur Hafstad, Heimskringla, Háskólafélag, Máls og menning, Rvk 1999 (Andersson 1999); jfr Rindal, Magnus, "Innleing", i *Norrøne bokverk. Soga om volsungane*. Omsett av Magnus Rindal, Oslo 1974 s 26f (Rindal); Torfi Tulinius, "La Matière du Nord". *Sagas légendaires et fiction dans la littérature islandaise, en prose du XIIe siècle*, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris 1995 s 165 (Torfi Tulinius).

⁵ Andersson, Theodore M, *The Legend of Brynhild*, *Islandica XLIII*, Cornell University Press, Ithaca & London, 1980 s 23ff (Andersson 1980).

⁶ Här refereras till *Völsunga saga ok Ragnars saga Loðbrókar*. Udgivet for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Magnus Olsen, Khvn 1906-08. Till den svenska översättningen,

sannolikt samhälleliga relationer synliggöras, i synnerhet om terminologi prövas tillsammans med andra analysfaktorer. När ändrar terminologin karaktär? Vilka förändringar går att se? Den här studien inleds med ett nedslag i *Völsunga sagas* språkdräkt för att genom en analys av sagans ord för kvinnor se om det går att urskilja eventuella strukturella mönster. Ord för släktskap har inte medtagits, utan enbart termer med avseende på social och mytologisk status respektive funktion. Resultatet visar att i *Völsunga saga* kapitel 1-23 (om Sigurds förfäder, hans barndom, tid som drakdödare och mötet med sköldmön Brynhild) respektive kapitel 24-44 (som inleds med att Sigurd kommer till Heimers borg) förekommer följande ord för kvinnor:⁷

<i>drottning</i> (drottning)	<i>drottning</i> (drottning)
<i>konungsdóttir</i> (konungsdotter)	<i>frú</i> (fru)
<i>ambátt</i> (trälkvinna)	<i>frilla</i> (frilla)
<i>skjáldmær</i> (sköldmö)	<i>skjáldmær</i> (sköldmör)
<i>seiðkona</i> (sejdkvinna)	<i>meyjar</i> (mör)
<i>óskmær</i> (önskemö)	<i>skemmumeyjar</i> (kammarjungfrur)
<i>nornir</i> (nornor)	<i>hirðkona</i> (hirdkvinna)
	<i>vinkona</i> ("väninna")
	<i>dísir</i> (diser)

Det finns ett tydligt brott i sagan beträffande kvinnlig terminologi. Efter kapitel 23 är de mytologiska inslagen betydligt sparsammare, och terminologin är framför allt relaterad till kvinnors funktion vid ett kungahov. Påfallande är således i den senare delen inslag av en hövisk terminologi som *frú* och *hirðkona*, samt att kvinnor relateras i förhållande till andra kvinnor, med termer som *vinkona* och *skemmumeyjar*.⁸ När motsvarande undersökning av

Völsunga saga. Översättning Inge Knutsson. Inledning Staffan Bergsten. Luns, Studentlitteratur, hänvisas inom parentes. De fornisländska namnformerna är försvenskade. För tidigare studier av *Völsunga saga* med avseende på strukturella drag, men med andra utgångspunkter, se Torfi H Tulinius; Viðar Hreinsson, "Ofbeldi, klám og kóngafólk. Goðsagnir í Völsunga sögu, i *Heiðin minni. Greinar um fórnar bókmennir*. ed Haraldur Bessason & Baldur Hafstad. Heimskringla. Háskólafélag Máls og menningar, Rvk 1999 (Viðar Hreinsson). Jfr Chanson de Geste, se Kay, Sarah, *The Chansons de Geste in the Age of Romance. Political Fictions*, Clarendon Press, Oxford 1995 s 4 (Kay).

⁷ De isländska namnformerna är normaliserade utifrån Fritzner, Johan, *Ordbog over Det gamle norske Sprog* 1-3, Kra 1886-1896.

⁸ *Oskmeyjar*, 'önskemör' är ett slags valkyrior, men med en livgivande uppgift i den här sagan; 'ordet *vinkona* syftar sannolikt på den relation som uppstått mellan svägerskor, något som har att göra med de speciella band av lojalitet som fanns svågrar emellan, och har sannolikt litet med det moderna 'väninna' att göra. I *Völsunga sagas* fortsättning, *Ragnar lodbroks saga*, definieras kvinnor övervägande i förhållande till ålder och civil status som flickebarn, mö, husfru eller "kåring" och i relation till män som moder, dotter och fosterdotter. Ordet *kerling*, som kan översättas med 'kåring', 'gammal kvinna', respektive *húsfreyja*, 'husfru', visar att det är fråga om en bondemiljö, med kvinnan som styrande över hushållet. Jämförelsevis saknas i *Den poetiska Eddans* terminologi för kvinnor (i de dikter som sannolikt ligger till grund för *Völsunga saga*) begreppen kammarjungfrur (*skemmumeyjar*), hirdkvinna (*hirðkona*), och "väninna" (*vinkona*), det vill säga de ord som framför allt hör till sagans senare del och som tydligt utgör ett höviskt inslag, se *Norræn Fornkvæði. Islandsk Samling af folkelige oldtidsdigte om Nordens guder og heroer*

terminologi görs för män ges följande resultat:

<i>konungr</i> (konung)	<i>konungr</i> (konung); herkonungr (härförare)
<i>konungssonr</i> (konungsson)	<i>konungssonr</i> (konungsson)
<i>höfðingi</i> (hövding)	<i>höfðingi</i> (hövding)
<i>herra</i> (herr)	<i>herra</i> (herr)
<i>þræll</i> (träl)	<i>þræll</i> (träl)
<i>hermaðr</i> (krigare)	<i>hermaðr</i> (krigare)
<i>stormaðr</i> (storman)	<i>riðdari</i> (riddare)
<i>vikingar</i> (vikingar)	<i>hirð</i> (hird)
<i>bodsmaðr</i> (budbärare)	<i>konungsbuð</i> (konungens bud)
<i>hestasveinn</i> (hästpojke)	<i>kappi</i> (kämpe)
<i>geitasveinn</i> (getpojke)	<i>ráðgjafi konungs</i> (konungens rådgivare)
<i>þorparasveinn</i> (torparpojke)	<i>sendimaðr konungs</i> (konungens sändebud)
<i>jotunn</i> (jätte)	<i>lánardrott</i> (husbonde)
<i>bondi</i> (husbonde)	<i>bondi</i> (husbonde)
<i>trúnaðarmaðr</i> (trohetsman)	<i>þjónn</i> (tjänare)
<i>smiðr</i> (smed)	

Generellt förändras terminologin för män mot flera benämningar för kungens män, men dessa motsvaras emellertid inte av samtida termer för kungens handgångna män. De mytologiska termerna saknas nästan helt i kapitel 1-23, vilket dock inte innebär att manliga gestalter ur den nordiska mytologin saknas i sagan.⁹ Utvecklingen beträffande terminologin för män och kvinnor förefaller ändå att gå "åt samma håll" — från mytologiskt inslag i sagans första del till ett ökat höviskt i den senare delen. Med hänsyn till terminologi föreslår jag därför tills vidare en indelning av *Völsunga saga* i två tydligt avgränsade delar — en *mytologisk del* och en *hövisk del*. Indelningen i två delar har förvisso gjorts tidigare, bland annat av Jesse Byock.¹⁰ Till skillnad från Byock, som menar att den andra delen inleds med att Sigurd kommer till kung Gjukes hov, förlägger jag brottet i sagan tidigare i sagans handling, närmare bestämt i samband med att Sigurd kommer till *Heimers borg*. Det är bland annat då som terminologin får en annan karaktär. Intressant nog saknas dessa avsnitt i förlagorna till *Völsunga saga*.¹¹ Byock, som inte diskuterar de höviska inslagen, betonar

almindeligt kaldet *Sæmundar Edda hins fróða*, utg Sophus Bugge, Universitetsforlaget 1965; *Den poetiska Eddan*, övers Björn Collinder, 3 uppl, Uppsala 1992 (Den poetiska Eddan).

⁹ Helle s 211ff. *Völsunga saga* 1:1ff (25ff), 2:4, 3.

¹⁰ Byock, Jesse L, *The Saga of the Volsungs. The Norse Epic of Sigurd the Dragon Slayer*. Introduction and Translation by Jesse L Byock, University of California, Berkeley m fl 1990 s 8 (Byock); Jämförelsevis kan *Völsunga saga* och *Ragnars saga loðbrokar* tillsammans ses som en helhet, och samtidigt efter karaktär och ursprung delas in i tre delar: mytologi, hjältediktning och vikingaberättelse, se exempelvis Viðar Hreinsson s 104ff; Finch, R.G., 'The Treatment of Poetic Sources by the Compiler of Volsunga'. *Saga-Book*. Vol XVI:4. Viking Society for Northern Research, 1965 s 353; Gottzman, Carola L, "Volsungasaga: Legendary History and Textual Analysis", i *Fourth International Saga Conference*, München 1979, i *Alþjóðlegt fornsagnahöfund* 4:197, s 3 (Gottzmann).

¹¹ Snorre har inte avsnitten med Heimers borg, men väl en hänvisning: "Det levde en dotter kvar efter Sigurd som hette Aslaug och var uppvuxen hos Heimer i Hlymdalarna, och från henne kommer stora släkter". *Edda Snorra Sturlusonar*, utg Magnús Finnbogason, Rvk s 161; *Snorres*

skillnaderna mellan de båda delarna genom kontrasten mytologi och historia. Mytologiska motiv och övernaturliga drag hör till den första delen, medan den andra delens persongalleri till en del går att identifiera med historiska motsvarigheter från folkvandringstiden.¹² Den skillnad som jag vill framhålla är till hälften samma som Byocks, nämligen förekomsten av mytologi i första delen, men i stället för att kontrastera med historiskt stoff från folkvandringstiden vill jag lyfta fram historiska inslag från högmedeltiden, men inte utgörandes av händelser, utan av samtida föreställningar om hövisk mentalitet.

Medeltida föreställningar om rummet

Den textindelning som föreslås här kan givetvis inte grundas enbart på social terminologi, även om den i källkritiskt avseende utgör en huvudnyckel för tolkningen. Generellt sett är förvisso en språklig analys av största vikt för studier av källor från äldre tid, men givetvis också samtida föreställningar om förhållandet mellan människa, myt och samhälle. Här menar jag att sagans författare och de eventuella tillägg som han gjort har en viktig roll.¹³ För att gå vidare i analysen kan det vara intressant att se huruvida grundläggande drag i den medeltida mentaliteten, som exempelvis uppfattningar om det rumsliga kommer till uttryck i sagan. Av terminologin att döma förefaller det som om att sagans höviska del förflyttar kvinnorna inomhus, och dessutom ger dem särskilda rumsligheter. Vad männen beträffar ger dock terminologin inte samma tydliga förändring, men där kanske föreställningar om rummet kan ge besked.

Motsatsen mellan *natur och kultur* var grundläggande i den medeltida människans föreställningsvärld och kontrasterades ofta som skillnaden mellan skogen/det vilda och bebyggelsen/det samhällligt organiserade. I samtidens höviska litteratur gestaltades natur - och kulturbegreppet som en antites mellan skog och slott, och i den hade skogen både en narrativ och symbolisk betydelse.¹⁴ När genus knyts till rumsliga begrepp kan generellt sett sägas (med rötter tillbaka till antiken) att kvinnor har förknippats med natur och män med kultur.¹⁵ Tidigare forskning har dessutom visat att det medeltida nordiska

Edda. Översättning från isländskan och inledning av Karl G Johansson och Mats Malm. Fabel Bokförlag, Sthlm 1997 s. 151; Mellan *Völsunga saga* (Sigurd och Brynhild) s. 58 och *Pidreks saga* (Samson riddari och Hilldisvidr) s.10 finns dock vissa överensstämmelser vad gäller motiv och dialog.

¹² Byock s 8f; Rindal s 7.

¹³ Clunies Ross, Margaret, *Hedniska ekon. Myt och samhälle i fornmordisk litteratur*, övers, Anthropos 1998 (1994) (Clunies Ross).

¹⁴ Le Goff, Jacques, 1988 (1985), *The Medieval Imagination*, övers, The University of Chicago Press, Chicago & London s 47ff; Clunies Ross s 59ff.

¹⁵ För ett annat sätt att se på natur/kultur i förhållande till manligt/kvinnligt, se Tarkka, Lotte, "Sense of the Forest. Nature and Gender in Karelian Oral Poetry", i *Gender and Folklore. Studia Fennica Folkloristica 4*, Helsinki 1998.

samhället också förknippade manligt och kvinnligt med rumsliga begrepp som *inomhus* och *utomhus* (*utangarðs* och *innangarðs*).¹⁶ Viktigt i sammanhanget är frågan om vilken eventuell narrativ och symbolisk betydelse rumsligheter ges i *Völsunga saga*, och i förhållande till ett genusperspektiv. Min grundtanke är därvidlag att eventuella förändringar beträffande manligt, kvinnligt och rumsligt skall ses i relation till varandra och en hypotes är att också dessa förändringar "går åt samma håll".

I *Völsunga sagas mytologiska del* utspelas de händelser som sagaförfattaren lägger vikt vid i skogen. Skogen är i sagan den rumslighet som också förknippas med övergångsstadier, dels från pojke till man, dels från människa till djur. I skogen provas sönerna. Duger de till karlatag och hämnd? I skogen lever far och son ett stråtrövarliv, hanterar vilda djur och identifieras med naturen till fullo genom att ikläda sig varghamn, till förödelse för andra människor, men på sikt en förberedelse för att hämnas och rädda ätten. Även kvinnor tar sig djurhamn; i varghamn identifieras kvinnan med trolldom och död, i kråkhamn med mytologi och födelse.¹⁷ Det är inte enbart som arena för trolldom, otillåtna förbindelser eller gömställen som skogen och föreställningar om det kvinnliga (och det manliga) gestaltas. I sagans mytologiska del syns kvinnor rida i vackra kläder, en scen som man hellre skulle vänta sig i ett mer höviskt sammanhang. Eftersom dessa kvinnor senare uppträder som sköldmör, förefaller det åtminstone här som om Stephen Mitchells uppfattning om sammanblandning av kultursfärer har fog för sig.¹⁸ Skogen och det vilda används också som verbalt tillhygge i okvädande i den mytologiska delen. Beskyllningar om att inte vara människa utan i stället ha levt ute i skogen med vargar, kastas som glåpord mellan män. Det nid som utspelas mellan dem har förvisso sexuella övertoner om att inte vara tillräckligt manlig, men beskyllningarna om att vara mer djur än människa förefaller att vara lika kränkande.

I den *höviska delen* är det borgen som står i centrum. Dit flyttar det vilda in i form av drömmar, i vilka vilda djur förekommer. I den höviska delen blir

¹⁶ Hastrup, Kirsten, 1985, *Culture and History in Medieval Iceland. An Anthropological Analysis of Structure and Change*, Oxford Clarendon Press. *Inomhus* och *utomhus* var inte enbart könsspecifika sfärer, utan även en gräns för hemfriden, som symboliskt och konkret gick vid tröskeln. Eliade, Mircea, 1959, *The Sacred and the Profane. The Nature of Religion*, övers, San Diego m fl. Enligt Barbara Hanawalt behövde medeltidens kvinnor inte gå särskilt långt för att överträda sin "inomhusrumsliga" sfär. Att stå i dörren eller luta sig ut genom fönstret ansågs vara samma sak som att gå ut, se Hanawalt, Barbara, 1995, "At the Margin of Women's Space in Medieval Europe", i *Matrons and Marginal Women in Medieval Society*, ed Robert R Edwards & Vickie Ziegler, The Boydell Press, Woodbridge s 3ff; om litterära exempel på att kvinnosfären användes för att ta heder och ära av en man, se Meulengracht Sørensen, Preben, *Norrønt Nid. Forestillingen om den umandige mand i de islandske sagaer*, Odense, Odense Universitetsforlag 1980.

¹⁷ *Völsunga saga* 1:1ff, 6:12f (31f); 7:13f (41f); *Völsunga saga* 8:15f (44f). Om vargsymbolik i *Völsunga saga*, se Aðalheiður Guðmundsdóttir pågående forskning (*Úlfhams sögu*).

¹⁸ *Völsunga saga* 5:10ff (37ff); 9:21(51ff).

skogen farlig – det är till exempel från skogen som ingredienser till trolldekokten plockas.¹⁹ I stället för skogens “interiörer” skildras borgens inre. Författaren använder sig av något nytt i sin beskrivning av Heimers borg. Det är därför värt att pröva sagans framställning mot det som är bekant om samtida ideal, när det gäller samhällets högre skikt. Det finns inte utrymme här att närmare gå in på hur miljön skildras, hur gäster tas emot, hur kvinnor placeras i fönster, kammare och jungfrubur, hur umgängesformerna skildras, dialogen med mera, men sagan har förändrats i riktning mot det höviska vad gäller miljö, individteckning, terminologi, och man frågar sig vad detta beror på.

Sigurd Fafnesbane och Brynhild

Sigurd Fafnesbane och Brynhild är de enda personer som förekommer i *Völsunga sagas* båda delar. Med hjälp av den terminologiska tablån och dess förändring i förhållande till sagans komposition, kan det vara intressant att ställa skildringen av Sigurd och Brynhild mot varandra. Hur omnämns de i respektive del? Vad händer egentligen när den mytologiske drakdödaren Sigurd respektive sköldmön Brynhild förflyttas till den höviska sfären? Är den forne drakdödaren helt malplacerad i en riddarborg?

Enbart av terminologin som används för att definiera Sigurd respektive Brynhild, kan vi inte dra några slutsatser om förändringens logik.²⁰ Kontextens helhet bör därför beaktas. Det är i *Völsunga sagas* mytologiska del som vi möter Brynhild för första gången. Hon ligger och sover i en sköldborg, när hon blir väckt av Sigurd. Hon är klädd som en man och krigare, och befinner sig i en manlig sfär:²¹

Brynhild väcks i sköldborgen:

Sigurd gick in i sköldborgen
och såg att en man låg och sov där
beväpnad; han tog först hjälmen
av honom och upptäckte att det var
en kvinna. Hon var iklädd en brynja
som satt så tätt intill hennes kropp
att det var som om den var fastvuxen;
då skar han itu den från halsöppningen

Sigurdr geck i skialldborgina ok sa,
at þar svaf madr ok la med aullum hervopnum.
Hann tok fyst hialmynn af haufde honum ok sa,
at þat var kona.
Hun var i bryniu,
ok var sva faust,
sem hun veri holddgroinn
þa reist hann ofan or haufudsmatt

¹⁹ *Völsunga saga* 32:79(30 s. 126f.)

²⁰ Sigurd omnämns som barn i den mytologiska delen med orden ‘gosse’ (*sveinbarn*, *sveinn*) och med retsamma ironiska uttryck som ‘kungens hästskötare’ (*hestasveinn konungs*), ‘en som springer till fots’ (*hlauparar*) och ‘torparsven’ (*Þorparasveinn*), senare som vuxen man som ‘hövding’ (*höfðingi*) och ‘herr’ (*herra*). I den höviska delen kallas han för ‘make’ (*bonde*), ‘herr’, husbonde (*lanardrotti*), ‘kung’ (*konungr*), och hånfullt för träl (*þræll*). Brynhild omnämns i den mytologiska delen som ‘kungadotter’ (*konungadottir*), och i den höviska delen som ‘fager kvinna’ (*fagra kona*), ‘Budlas dotter’ (*Budladottur*), ‘fru’ (*fru*) och ‘drottning’ (*drottning*). Tillyttermeravisso kallar hon sig själv för ‘sköldmö’ (*skjaldmær*).

²¹ *Völsunga saga*:21(20):47(87).

och nedåt och sedan utåt genom båda
ärmarna, och det var som att skära i tyg.
Sigurd sade att hon sovit tillräckligt länge.

ok i gegnum nidr ok sva ut i gaugnum badar
ærmar, ok beit sem klede.
Sigurdr kvad hana hellzte leinge sofit hafa.

Völsunga sagas höviska del inleds med att Sigurd kommer till Heimers borg. Han rider i skogen med sina hundar och hökar, och när han kommer till borgen, flyger en av hans hökar upp i ett högt torn och sätter sig i en glugg. Sigurd följer efter fågeln och får då syn på en vacker kvinna, som han känner igen som Brynhild. Han blir förtjust, men han blir också dyster till sinnes och vill inte längre delta i några lekar. Han berättar för en förtrogen om sina känslor för Brynhild, och säger att han skall söka upp henne. Sigurd går till jungfruburen och hälsar Brynhild med ett höviskt tilltal: "Sitt i frid, min fru, hur mår ni?"²²

Ett av motiven i den för medeltiden nya uppfattning om kärlek var riddaren som på avstånd ser en glimt av en vacker kvinna och blir förälskad.²³ Allt började för mannens del med ett ögonkast, som när Sigurd blickar upp mot det tornrum, där Brynhild sitter.²⁴ Inom det höviska kärlekskonceptet skulle mannen dessutom bli värdig sin älskades gunst, som när Sigurd säger om Brynhild: "Henne skall jag söka upp" (---) och skänka henne guld och vinna hennes kärlek".²⁵ Sagaförfattaren är angelägen om att beskriva scenen för Sigurds och Brynhilds möten vid Heimers borg med mer återhållsamhet än vid det tidigare mötet i sköldborgen. Exempel på det är Sigurds andra väckning av Brynhild, skildrat i kontrast till den första:²⁶

Brynhild väcks i slottet:

Sigurd gick in och fann
salen öppen; han betraktade henne där hon låg och
sov och drog av henne
täcket och sade:
'Vakna, Brynhild, solen skiner
överallt och du har sovit tillräckligt;
övertvinn din sorg och var glad.

Sigurdr geck ut ok fann
opinn salinn.
Hann hugde hana sofa ok
bra af henne klædum ok mellti:
'Vake þu, Brynhilldr, sol skin
um allan bæinn, ok er ærit sofit
Hritt af þer harme ok tak glede.

Sigurd är förvånansvärt passiv i samband med det andra mötet, till skillnad från

²² *Völsunga saga* 25(24):59 (100): "Sith heil, fru, eda hversu meghe þær?"

²³ Duby, Georges, "The Courtly Model", i *A History of Women II. The Silences of the Middle Age*, ed Georges Duby mfl 1992. The Belknap of Harvard University Press s. 250ff.

²⁴ *Völsunga saga* 24:166 (99).

²⁵ *Völsunga saga* 25(24):58f (100): "Hana skal ek hitta (---) ok gefa henni gull ok na hennar gafne ok iafnadarþocka".

²⁶ *Völsunga saga* 25(24):59f (101), min kursiv. Strax innan Sigurd går in i sköldborgen sägs att han såg "ett väldigt sken, som om det brann en eld vilken avtecknade sig mot himlen"; andra gången "skiner solen överallt". Den mytologiska krigshimlen som inramar deras första möte, är utbytt mot en "vardagshimmel". I Inge Knutssons svenska översättning sägs att Sigurd "drog av henne kläderna", men *klæði* kan också betyda 'täcke', ett ordval som passar bättre in i sammanhanget.

den mytologiska delen, där han är mer handlingskraftig. Varför? Sigurd har kommit till kung Heimers borg, där han är en okänd man i en främmande miljö. Han definieras inte längre som en medlem av völsungaätten, utan som en av kung Heimers män.²⁷ Sigurd har förflyttats till en hövisk miljö, och binds till en kung och skall visa denne troskap. Genom Sigurd försöker författaren sannolikt uttrycka såväl ett traditionellt hjälteideal som ett feudalt riddarideal, det vill säga den höviskhet som präglade 1200-talets högre världsliga skikt, såväl i Norden som i övriga Europa.

I den höviska delen är Brynhild förflyttad från sköldborgen till jungfruburen: från att vara stridande sköldmö utomhus till en broderande mö inomhus. Medeltida höviska damer skulle ägna sig åt handarbete, och Brynhild sitter med sina kammarjungfrur och syr en bonad som avbildar Sigurds hjältedåd. Kontrasten manligt och kvinnligt, som inte förekommer i den mytologiska delen, framhålls här. Brynhild har begränsats rumsligt, som det anstod en aristokratisk kvinna under högmedeltiden. Det aktiva krigarliv som hon levt som sköldmö, broderar hon nu på en bonad!²⁸

Myt och samtida ideal

Både Brynhilds och Sigurds roller förändras, men i samklang med varandra – från mytologisk sköldmö respektive drakdödare till riddare och jungfru, varvid sagaförfattaren låter terminologi, dialog, miljö med mera färgas av höviskhet. Skildringen speglar sannolikt samtida föreställningar om manligt och kvinnligt men också skiftande lojaliteter. Sigurds förändras från en handlingskraftig ättemedlem som försvarar ättens ära till en försiktig man vid kungens hov som försöker försvara sin egen individuella heder samt visa lojalitet gentemot sin svärfar och sina svågrar. Brynhilds förändring från krigslysten sköldmö till hämndlysten drottning går via "mö-motivet", som placerar henne i jungfruburen, senare i frustugan, omgiven av ett kvinnokollektiv. I enlighet med en medeltida uppfattning om åtskillnad mellan könen, har Brynhilds rumslighet begränsats, och när hon sörjer sin situation, markeras med en tydlig symbolik att den högmedeltida gifta kvinnan rumsligt sett inte kom längre än utanför väggen till frustugan.

Sannolikt hade *Völsunga sagas* författare ett motiv till att förändra sagans huvudpersoner beträffande karaktär, rumslighet med mera. Det görs också med en konsekvens beträffande föreställningar om kvinnligt, manligt och rumsligt. Eftersom förlagor saknas till de avsnitt, i vilka skogen respektive borgen utgör

²⁷ Se Viðar Hreinsson s 103ff.

²⁸ Vid Heimers borg visas flera exempel på en uppdelning i manliga sysslor och kvinnliga. Männen var sysselsatta utomhus med att vårda sina vapen, sätta skaft på pilar och att jaga med hökar. I en längre version återkommer jag till "bonaderna" och jämför därvidlag *Völsunga sagas* motiv med *Överhogdalsbonaderna*, se Oscarsson, Ulla, *Överhogdalsbonaderna*, Jämtlands läns museum 1994.

centrala rumsligheter, kan det förefalla rimligt att författaren när det gällde dem i högre grad lät sig influeras av samtidens föreställningar. Anledningen till att dessa partier överhuvud taget får stort utrymme i sagan står sannolikt också att hitta i samtida ideologi. Vid tiden för sagans nedskrivning, är det kungamakten som står i blickpunkten. Eftersom litteratur var politik vid den tiden, är det tänkbart att sagan ger uttryck åt samtida ideologi. Vad ville kungen att folket skulle höra? Att kungamakten genealogiskt kunde räkna sina anor tillbaka till Odin? Att den i sin släkt hade yppersta germanska krigarkungar som lade under sig land och rike under folkvandringstiden, kungar vars ideal vilade på personlig styrka och rikedom?²⁹ Att kunna härleda sin släkt så långt bakåt som möjligt var betydelsefullt, men det var sannolikt också strategiskt att relatera sig själv till ett samtida höviskt ideal. I *Völsunga sagas* centrala avsnitt vid kung Heimers borg har höviskheten sitt säte, och det är där som Brynhild och Sigurds dotter Aslaug uppfostras. Med tanke på att Aslaug skall komma att föra völsungaätten vidare och senare bli en länk till en norsk kungaätt, förefaller det rimligt att hennes förfäder bör ha ett mytologiskt och heroiskt förflutet. Men förutom ett mytologiskt förflutet, förses såväl Aslaug som hennes föräldrar också med höviskhet – ett gott påbrå som behövdes för att ge legitimitet åt sagaförfattarens samtida kungar.

Referenser

- Aðalheiður Guðmundsdóttir, *Úlfhams sögu*, opubl manus, Rvk 2000.
- Andersson, Theodore M, *The Legend of Brynhild*, Islandica XLIII, Cornell University Press, Ithaca & London 1980
- Andersson, Theodore M, "Goðafræði eða sagnfræði", i *Heiðin minni. Greinar um fórnar bókmenntir*, ed Haraldur Bessason & Baldur Hafstad, Heimskringla, Háskólafélag Máls og menningar, Rvk 1999
- Ármann Jakobsson, *Í leit að konungi. Konungsmynd íslenskra konungasagna*, Háskólaútgáfan, Rvk 1997
- Bagge, Sverre, *The Political Thought of The Kings' s Mirror*, Odense University Press 1987
- Bergsten, Staffan, "Inledning", i *Völsungasagan*, övers Inge Knutsson, Lund, Studentlitteratur 1991
- Gurevich, Aron, *Den svärfångade individen. Självsyn hos fornnordiska hjältar och medeltidens lärde i Europa*, övers Sthlm 1997
- Bumke, Joachim, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter 1-2*, Deutscher Taschenbuch Verlag, 6 uppl, München 1992 (1986)
- Bengtsson, Herman, *Den höviska kulturen i Norden. En konsthistorisk undersökning*, Uppsala, Almqvist & Wiksell International Sthlm 1999
- Byock, Jesse L, *The Saga of the Volsungs. The Norse Epic of Sigurd the Dragon Slayer*. Introduction and Translation by Jesse L Byock, University of California, Berkeley m fl 1990
- Clunies Ross, Margaret, *Hedniska ekon. Myt och samhälle i fornnordisk litteratur*, övers. Anthropos 1998 (1994)
- Duby, Georges, "The Courtly Model", i *A History of women II. The Silences of the Middle Ages*,

²⁹ Gottzman s. 2; Steinsland, Gro, *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi. En analyse av hierogami-myten i Skirnismál, Ynglingatal och Hyndluljóð*. Oslo 1991, Solum Forlag ss 260-274; Ármann Jakobsson, *Í leit að konungi. Konungsmynd íslenskra konungasagna*, Háskólaútgáfan, Rvk 1997 s 159ff.

- ed Georges Duby mfl, The Belknap of Harvard University Press 1992
- Edda Snorra Sturlusonar*, utg Magnús Finnbogason, Rvk; *Snorres Edda*. Översättning från isländskan och inledning av Karl G Johansson och Mats Malm, Fabel Bokförlag, Sthlm 1997
- Eliade, Mircea, *The Sacred and the Profane. The Nature of Religion*, övers, San Diego m fl 1959
- Finch, R.G., 'The Treatment of Poetic Sources by the Compiler of Volsunga', *Saga-Book*, Vol XVI:4, Viking Society for Northern Research, 1965
- Fritzner, Johan, *Ordbog over Det gamle norske Sprog* 1-3, Kra 1886-1896
- Gottzman, Carola L, "Volsungasaga: Legendary History and Textual Analysis", i Fourth International Saga Conference, München 1979, i *Alþjóðlegt fornsagnahing* 4:197
- Hallberg, Peter, "Some Aspects of the Fornaldarsögur as a Corpus", *Arkiv för nordisk filologi* 97, 1982
- Hanawalt, Barbara, "At the Margin of Women's Space in Medieval Europe", i *Matrons and Marginal Women in Medieval Society*, ed. Robert R Edwards & Vickie Ziegler, The Boydell Press, Woodbridge 1995
- Hastrup, Kirsten, *Culture and History in Medieval Iceland. An Anthropological Analysis of Structure and Change*, Oxford, Clarendon Press 1985
- Helle, Knud, *Norge blir en stat 1130- 1319*, Bergen m fl 1974
- Jochens, Jenny, *Old Norse Images of Women*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1996
- Jónas Kristjánsson, *Eddas und Sagas. Die mittelalterliche Literatur Islands*, övers, Helmut Buske Verlag, Hamburg 1994
- Kay, Sarah, *The Chansons de Geste in the Age of Romance, Political Fictions*, Clarendon Press, Oxford 1995
- Le Goff, Jaques, *The Medieval Imagination*. övers, The University of Chicago Press, Chicago & London 1988 (1985)
- Lönnroth, Lars, *Njáls saga. A Critical Introduction*, University of California, Berkeley m fl 1976
- Oscarsson, Ulla, *Överhogdalsbonaderna*, Jämtlands läns museum 1994
- Meulengracht Sørensen, Preben, *Norrønt Nid. Forestillingen om den umandige mand i de islandske sagaer*. Odense, Odense Universitetsforlag 1980
- Mitchell, Stephen A, *Heroic Sagas and Ballads*, Cornell University Press 1991
- Ney, Agneta, (tidigare Breisch), "Vapen och verbalt vett. Om genusidentitet i den norröna litteraturen", i *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, Forskningsrådsnämnden Rapport 99:4, Sthlm 1999
- Norræn Fornkvæði. Islandsk Samling af folkelige oldtidsdigte om Nordens guder og heroer almindeligt kaldet Sæmundar Edda hins fróða*, utg Sophus Bugge, Universitetsforlaget 1965; *Den poetiska Eddan*, övers Björn Collinder, 3 uppl, Uppsala 1992
- Rindal, Magnus, "Innleing", i *Norrøne bokverk. Soga om volsungane*. Omsett av Magnus Rindal, Oslo 1974
- Steinsland, Gro, *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi. En analyse av hierogami-myten i Skirnismál, Ynglingatal och Hyndluljóð*, Oslo, Solum Forlag 1991
- Tarkka, Lotte, "Sense of the Forest. Nature and Gender in Karelian Oral Poetry", i *Gender and Folklore. Studia Fennica Folkloristica* 4, Helsingki 1998
- Torfi Tulinius, "La Matière du Nord". *Sagas légendaires et fiction dans la littérature islandaise, en prose du XIIe siècle*, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris 1995
- Vésteinn Ólason, *Dialogues with the Viking Age. Narration and Representation in the Saga of Islanders*. Heimskringla, Mál og Menning Academic Division, Rvk 1998
- Viðar Hreinsson, "Ofbeldi, klám og kóngafólk. Goðsagnir í Völsunga sögu, i *Heiðin minni. Greinar um fórnar bókmennir*, ed Haraldur Bessason & Baldur Hafstad, Heimskringla, Háskólafélag Máls og menningar, Rvk 1999
- Völsunga saga ok Ragnars saga Loðbrókar*. Udgivet for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Magnus Olsen. Khvn 1906-08, *Völsunga saga. Översättning Inge Knutsson. Inledning Staffan Bergsten*. Lund ,Studentlitteratur
- Piðreks saga af Bern*, udgivet for Samfund til Udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Henrik Bertelsen 1. Khvn 1905-11